

ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

*М. Й. Вільгушинський,
кандидат юридичних наук,
заступник голови Вищого
спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних
і кримінальних справ,
Заслужений юрист України*

У статті досліджуються питання змісту і значення принципу спеціалізації в організації судової діяльності, та розмежування загальних і спеціалізованих судів відповідно до запроваджених законодавством основ спеціалізації.

Ключові слова: принцип спеціалізації, зовнішня та внутрішня спеціалізації, загальні суди, суди загальної юрисдикції, спеціалізовані суди

Однією з гарантій справедливого правосуддя в будь-якій державі є ефективно організована система судів, тому питання судової реформи завжди були та залишаються актуальними. Початком реформування судової системи незалежної України та її становлення вважають Концепцію судово-правової реформи, затверджену Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-ХІІ [1], одним із принципів якої є «поступове здійснення спеціалізації судів».

В Основному Законі країни (ст. 125) зазначено, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої відповідним Указом Президента України від 10 травня 2006 р. [2], зазначено, що існуюча на той час система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідала конституційним засадам організації правосуддя. Система судів загальної юрисдикції повинна будуватися на принципі спеціалізації: суди мають бути організовані з урахуванням особливостей предмета судових справ за відповідною юрисдикцією та зумовленого такими особливостями виду судочинства. Отже, основна ідея цього документа полягає у тому, що спеціалізація повинна охоплювати всю систему судів загальної юрисдикції, а не лише окрему її частину. Спеціалізація судів має відбуватися за галузевою ознакою та обумовленим нею видом судочинства. Це дасть змогу вирізняти у межах загальної юрисдикції цивільну, кримінальну, адміністративну, а також господарську юрисдикцію як особливий різновид цивільної юрисдикції.

Ці концептуальні засади було враховано в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [3].

Законодавство України тією чи іншою мірою регулює питання організації діяльності судів та суддів, але все ж існують проблеми організації судочинства, наприклад, порядок призначення суддів на адміністративні посади, визначення нормативів навантаження на суддів, питання законодавчого визначення спеціалізації судів та безпосередньо суддів. Перелік зазначених проблемних питань не є вичерпним, і вони викликають доволі жваві дискусії серед науковців та практиків, зокрема одним із актуальних сьогодні є питання визначення змісту і значення принципу спеціалізації судів та суддів, розмежування загальних та спеціалізованих судів відповідно до запроваджених законодавством основ спеціалізації з метою забезпечення якісного та ефективного здійснення правосуддя.

На цих актуальних для сьогодення проблемах ми й зосередимо свою увагу, оскільки вони ще недостатньо досліджені на теоретичному рівні, недосконалою, на жаль, залишається і практика їх подолання під час здійснення судочинства в Україні. Підтвердженням цього є відсутність теоретичних розробок, невпинні дискусії навколо проблем спеціалізації як у науковій літературі, так і в середовищі суддів.

Отже, **метою** нашого дослідження є визначення змісту і значення принципу спеціалізації та його реалізація в процесі організації діяльності судових органів, вплив його впровадження на систему судів загальної юрисдикції, а також аналіз доцільності вживання терміна «загальні суди» в умовах сьогодення.

Деякі аспекти принципу спеціалізації судової системи були досліджені у працях українських та російських науковців: В. Б. Авер'янова, В. Ф. Бойка, В. Д. Бринцева, О. В. Бурак, О. О. Гаркуші, Ю. М. Грошевого, В. В. Долежана, С. В. Ківалова, М. І. Козюбри, В. В. Костицького, В. В. Кривенка, Р. О. Куйбіди, В. Т. Маляренка, І. Є. Марочкіна, М. М. Михеєнка, В. В. Молдована, Л. М. Москвич, В. Т. Нора, М. В. Оніщука, В. В. Онопенка, А. Й. Осетинського, Д. М. Притики, А. О. Селіванова, Н. М. Селізнєвої, В. В. Сердюка, Н. В. Сибільової, М. І. Сірого, В. С. Стефанюка, І. Б. Факас, Д. П. Фіолєвського, О. Ф. Фрицького, М. І. Хавронюка, М. М. Хамник, А. В. Хегая, К. В. Шаповал, В. І. Шишкіна, О. В. Щербанюк та інших. З огляду на те, що не всі питання досліджуваної теми було висвітлено згаданими авторами, її **актуальність** не викликає сумнівів.

Для дослідження цього питання слід ознайомитися з висновками науковців стосовно змісту та значення принципу спеціалізації у побудові судової системи. Наприклад, Н. В. Сибільова під змістом спеціалізації як принципу побудови судової системи розуміє наділення повноваженнями розглядати і вирішувати судові справи, що впливають з певного виду правовідносин, конкретний суд як елемент цієї системи. Під спеціалізацією як принципом організації роботи певної судової установи дослідниця розуміє визначення конкретного судді, який спеціалізується на розгляді судових справ, що також впливають з певного виду правовідносин (так звана внутрішня спеціалізація) [4].

В. І. Шишкін в результаті вивчення досвіду різних країн стосовно спеціалізації судової системи зазначає, що виокремлюється два види спеціалізації: галузева та суб'єктна. Галузева спеціалізація реалізується через утворення окремих, а інколи й ієрархічно вибудованих, судових установ. Суб'єктна спеціалізація реалізується через організацію всередині судових установ певних підрозділів (колегій, палат, дивізіонів), в яких розглядаються справи, де виокремлено правовідносини з участю спеціального суб'єкта, наприклад, неповнолітніх, військовослужбовців, водокористувачів, орендарів, подружжя та ін. [5, 6].

М. І. Сірий вважає класичним різне розуміння спеціалізації суддів і спеціалізації судів як для країн континентальної, так і англосаксонської

правової сім'ї. Під поняттям спеціалізації суддів розуміють спеціалізацію суддів окремого суду на розгляді визначених категорій справ, а спеціалізації судів – наявність у судовій системі поряд із судами загальної юрисдикції спеціалізованих судів (тобто таких, що мають істотні особливості і цим відрізняються від загальних) [6].

Як і інші науковці, О. Ф. Фрицький використовує терміни «внутрішня» та «зовнішня» спеціалізації, що характеризують види спеціалізації в судовій системі. Під внутрішньою спеціалізацією науковець розуміє розгляд судовими органами справ з усіх галузей права, тобто всередині кожного суду формуються спеціальні органи (колегії, палати, камери), або одноособово судьями, які спеціалізуються на розгляді певних справ: кримінальних, цивільних, адміністративних тощо. Зовнішню спеціалізацію автор розуміє і як формування у судовій системі кількох самостійних підсистем загальної (розгляд цивільних та кримінальних справ), адміністративної, військової, морської, соціальної, трудової, податкової, фінансової, арбітражної або господарської юстиції [7, 411–412].

Р. О. Куйбіда вважає, що принцип спеціалізації (зовнішня спеціалізація) повинен сприйматися й щодо загальних судів, які розглядають цивільні і кримінальні справи, а не лише адміністративних і господарських. Тобто загальні суди також варто вважати спеціалізованими [8, 45].

З погляду В. С. Стефанюка, спеціалізовані суди створюються залежно від наявних у суспільстві потреб та можливостей державного фінансування на різних етапах побудови та розвитку судової системи [9, с. 26]. Схожої думки дотримується і К. В. Шаповал, який твердить, що зовнішня спеціалізація впроваджується у тих країнах, які фінансово здатні утримувати різноманітні спеціалізовані суди; запровадження ж внутрішньої спеціалізації є об'єктивною необхідністю [10, 160–166].

Як відомо, Концепцією судівництва 2006 р. було передбачено загальну спеціалізацію судової системи, створення поряд з існуючими вищими господарськими та адміністративними судами ще й вищих цивільного і кримінального судів. Це призвело б до необхідності створення відповідних вертикалей судів та подвоєння кількості існуючих місцевих і апеляційних судів. Очевидно, що при цьому треба було б вдвічі збільшити кількість адміністративних посад, кількість працівників апаратів судів, а подекуди і суддів, будувати нові приміщення судів тощо.

Тому, щоб уникнути додаткових матеріальних витрат, на основі загальних судів було створено єдину вертикаль спеціалізованих судів з розгляду

цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, вищим шаблоном якої є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

На думку А. О. Селіванова, і ми також підтримуємо його точку зору, спеціалізація судів і суддів у розгляді певних категорій справ сприяє поглибленню знань суддів в окремих галузях законодавства та практики його застосування, підвищенню професіоналізму, а отже, більш надійному захисту прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб [11, 10].

Отже, можемо зробити висновок, що спеціалізація судів та суддів є обов'язковою умовою підвищення якості судової діяльності. Запровадження спеціалізації (як внутрішньої, так і зовнішньої) є науково обгрунтованою, законодавчо обумовленою вимогою часу, відповідає сучасним потребам суспільства для забезпечення більш ефективного і професійного здійснення захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів людини, юридичних осіб у правовій державі.

Не менш важливим та актуальним питанням є розмежування загальних та спеціалізованих судів стосовно запроваджених законодавством основ спеціалізації.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Зміст цієї норми, а також концептуальні засади судово-правової реформи щодо запровадження принципу спеціалізації у судовій системі України дають підстави вважати, що на сьогодні в Україні всі суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді справ певних категорій. Тобто, поряд з господарськими та адміністративними спеціалізованими судами, після прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з'явилася вертикаль судів, які спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Таким чином, систему судів загальної юрисдикції зараз утворюють три вертикалі спеціалізованих судів, кожна з яких є окремою підсистемою та складається з місцевих судів, апеляційних судів та вищих спеціалізованих судів, які є вищими судовими органами спеціалізованих судів. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

Аналізуючи законодавчі нововведення, деякі вчені-юристи вважають, що фактично відбулася заміна терміна «загальні суди» на термін «суди», що розглядають цивільні, кримінальні справи, а також справи про адміністративні правопору-

шення» [12, 63–76]. Водночас інші теоретики та практики продовжують використовувати термін «загальні суди», під яким розуміють місцеві та апеляційні суди, які існують поза адміністративною та господарською спеціалізацією.

Перш за все, для уникнення непорозумінь вважаємо за необхідне розмежувати терміни «суди загальної юрисдикції» та «загальні суди», співзвучність яких, як зазначає О. В. Буряк [13], нерідко дає підстави для їх змішування та сприйняття як тотожних, адже різницю між поняттями, що позначені цими термінами, із їх змісту зрозуміти неможливо.

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Тобто Конституція України, яка має найвищу юридичну силу, визначає лише дві юрисдикції в Україні: конституційну і загальну. Правосуддя в Україні здійснюється лише судами загальної юрисдикції, які мають відповідну спеціалізацію. Таким чином, під терміном «суди загальної юрисдикції» розуміють єдину систему судів, яку утворюють всі суди України, крім Конституційного Суду України.

Щоб зрозуміти зміст, яким наділений термін «загальні суди», необхідно звернутися до Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. [14]. Відповідно до ст. 19 цього Закону в системі судів загальної юрисдикції було створено загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Спеціалізованими судами визнавалися господарські та адміністративні суди всіх рівнів, а всі інші суди – «загальні».

Після прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. термін «загальні суди» набуває іншого значення.

Відповідно до ст.ст. 17, 18 згаданого вище Закону систему судів загальної юрисдикції утворюють: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди. Суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Проте законодавець продовжує досить нелогічно та непослідовно використовувати термін «загальні суди». У той час, коли законодавець називає загальними місцеві суди, що розглядають

цивільні, кримінальні справи, а також справи про адміністративні правопорушення (ст. 21, ч. 2 ст. 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), апеляційні суди з розгляду цієї категорії справ загальними вже не визнаються (ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Крім того, інколи під терміном «загальні суди» розуміють і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Наприклад, у ч. 1 ст. 119 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що у системі судоустрою діють відповідно до системи судів конференція суддів загальних судів, конференція суддів господарських судів та конференція суддів адміністративних судів. Відповідно до ч. 2 цієї статті до складу конференції суддів загальних судів входять як судді місцевих та апеляційних судів, так і судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Аналізуючи цю норму, можна дійти хибного висновку, що місцеві та апеляційні суди з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, а також Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ є загальними судами.

На нашу думку, таке тлумачення терміна «загальні суди» суперечить ст.ст.17, 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а віднесення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ до загальних судів є нелогічним, оскільки навіть назва цього суду свідчить про його спеціалізацію.

Враховуючи ці законодавчо закріплені положення, визначати систему судів загальної юрисдикції як таку, що складається із загальних та спеціалізованих судів, більше не можна, оскільки у них чітко прослідковується запровадження принципу спеціалізації всієї системи судів загальної юрисдикції.

Вважаємо, що таке значення терміна «загальні суди», зумовлене попередньою практикою, шкодить чіткому розумінню складу системи судів загальної юрисдикції та спричиняє наукові дискусії з цього приводу.

Запроваджений законодавцем принцип спеціалізації судової системи України означає, що в системі судів загальної юрисдикції діють певні підсистеми судових органів, уповноважені вирішувати справи тільки певної категорії, здійснюючи правосуддя за нормами спеціальних процесуальних кодексів, уніфікованих і максимально пристосованих до розгляду категорій справ, віднесених до їх компетенції.

На нашу думку, така система судів загальної

юрисдикції цілком відповідає міжнародним стандартам у галузі організації судової системи, які передбачають необхідність створення в країні відповідного процесуального порядку розгляду спору, що визначається особливістю його предмета.

На думку вітчизняних дослідників, поділ судів на загальні і спеціалізовані не відповідає загальноприйнятим значенням категорій «загальне» і «спеціальне». Р. О. Куйбіда справедливо зазначає: «... І предмет юрисдикції, і правила судочинства у загальних судах не можна назвати загальними, а в адміністративних та господарських – спеціальними. Адже ці види юрисдикції, так само як і відповідні галузі права, є рівнозначними і самостійними» [15].

На думку В. В. Сердюка, спеціалізованим судом є створена в системі судів загальної юрисдикції самостійна судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства [16].

Для того щоб вирішити окреслену вище незгодженість та закріпити єдину точку зору з цього приводу, пропонуємо внести такі зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів»:

- 1) ч. 1 ст. 21 викласти у такій редакції: «Місцевими судами з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди»;
- 2) ч. 2 ст. 22 слово «загальні» виключити;
- 3) ч. 1 ст. 119 викласти у такій редакції: «У системі судоустрою діють відповідно до системи судів конференція суддів загальних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, конференція суддів господарських судів та конференція суддів адміністративних судів»;
- 4) ч. 2 ст. 119 викласти у такій редакції: «До складу конференції суддів загальних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення входять»;
- 5) п. 1 ч. 2 ст. 119 викласти у такій редакції: «по два судді від Автономної Республіки Крим, кожної області, міст Києва та Севастополя, з яких один суддя є представником місцевих судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення та один суддя є представником апеляційного суду відповідної адміністративно-територіальної одиниці»;
- 6) ч. 2 ст. 122 викласти у такій редакції: «У систе-

мі судоустрою утворюються і діють відповідно до системи судів рада суддів судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, рада суддів господарських судів, рада суддів адміністративних судів»;

- 7) ч. 1 ст. 125 викласти у такій редакції: «Делегати на з'їзд суддів України обираються конференцією суддів судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, конференцією суддів господарських судів, конференцією суддів адміністративних судів за принципом рівного представництва від кожної з них по одному судді з кожної області, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя. Від кожного вищого спеціалізованого суду обираються по

три делегати з числа суддів цих судів».

Отже, враховуючи вищезазначене, можемо зробити **висновок**, що на сьогодні систему судів загальної юрисдикції утворюють три окремі підсистеми спеціалізованих судів, а найвищим судовим органом є Верховний Суд України. На нашу думку, організація системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації сприяє підвищенню якості судової діяльності та поглибленню знань суддів в окремих галузях законодавства і практики його застосування, підвищенню рівня професіоналізму та фаховості під час здійснення судочинства, що, своєю чергою, забезпечує всебічний і повний судовий захист прав і свобод громадян, охоронюваних законом інтересів юридичних осіб.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.
2. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.
4. Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльності судової влади / Н. В. Сибільова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua.seminar2-2.htm>
5. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 336 с.
6. Сирый Н. Такая судебная система нам не нужна / Н. Сирый // Юридическая практика. – 2007. – № 11.
7. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підруч. – 2-е вид. перероб. і допов. / О. Ф. Фрицький – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 510 с.
8. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України / Р. О. Куйбіда // Питання удосконалення судової системи України : матер. наук.-практ. конф. / ред. кол. : Ю. В. Баулін (голов. ред.) [та ін.]. – Х. : Кроссроуд, 2007.
9. Стефанюк В. С. Судова система України та судова реформа / В. С. Стефанюк. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 174 с.
10. Шаповал К. В. Принцип спеціалізації як концептуальна передумова створення земельних судів в Україні / К. В. Шаповал // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 3 (22).
11. Організація судової влади в Україні: Перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України» / А. О. Селіванов (кер. авт. кол.), Є. В. Фесенко, Н. С. Рудюк [та ін.]; за наук. ред. А. О. Селіванова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 112 с.
12. Назаров І. В. Судова реформа як частина правової реформи в Україні / І. В. Назаров // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1 (5).
13. Буряк О. В. Організація системи спеціалізованих судів України в контексті конституційних приписів / О. В. Буряк // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 3 (16).
14. Про судоустрій України : Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 441.
15. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні : Стан і перспективи : монографія / Р. О. Куйбіда. – К. : Атіка, 2004. – 288 с.
16. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Сердюк ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 15 с.

Вильгушинский М. И. К вопросу реализации принципа специализации в системе судов общей юрисдикции

Статья посвящена вопросам содержания и значения принципа специализации относительно организации судебной деятельности и разграничения общих и специализированных судов в соответствии с закрепленными законодательством основами специализации.

Ключевые слова: принцип специализации, внешняя и внутренняя специализации, общие суды, суды общей юрисдикции, специализированные суды

Vilgushinsky Mykhailo. To the question of realization of principle of specialization in the system of general courts

The article is devoted the questions of content and significance of principle of specialization in relation to organization of judicial activity, and differentiating of general and specialized courts, in accordance with the bases of specialization inculcated in the legislation.

Key words: principle of specialization, external and internal specializations, general courts, courts of general jurisdiction, specialized courts